

ЧЫГЫШ ТААНУУНУН МАСЕЛЕЛЕРИ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

ISSUES OF ORIENTAL STUDIES

e-ISSN: 1694-8653

№2/2024, 49-57

УДК: 340

DOI: [10.52754/16948653_2024_2_6](https://doi.org/10.52754/16948653_2024_2_6)

**БАЙЫРКЫ ЧЫГЫШ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ (БАЙЫРКЫ
ЕГИПЕТ ЖАНА БАЙЫРКЫ ВАВИЛОНДУН МИСАЛЫНДА)**

**ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СТРАН ДРЕВНЕГО ВОСТОКА (НА ПРИМЕРЕ ДРЕВНЕГО
ЕГИПТА И ДРЕВНЕГО ВАВИЛОНА)**

**LEGAL FRAMEWORK OF THE COUNTRIES OF THE ANCIENT EAST (ON THE EXAMPLE
OF ANCIENT EGYPT AND ANCIENT BABYLON)**

Токтакун кызы Гүлнура

Токтакун кызы Гүлнура

Toktakun kzy Gulnura

т.и.к., улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети
к.и.н., ст.преподаватель, Ошский государственный университет
Candidate of History, Senior Lecturer, Osh State University

gulnura-29@mail.ru

ORCID: 0000-0001-5773-2673

Нийматжан кызы Нуришат

Нийматжан кызы Нуришат

Niymatjan kzy Nurizat

окутуучу, Ош мамлекеттик университети
преподаватель, Ошский государственный университет
Lecturer, Osh state university

БАЙЫРКЫ ЧЫГЫШ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ (БАЙЫРКЫ ЕГИПЕТ ЖАНА БАЙЫРКЫ ВАВИЛОНДУН МИСАЛЫНДА)

Аннотация

Макалада Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укуктук нормалары, укук системасынын өзгөчөлүктөрү Байыркы Египет жана Байыркы Вавилондун мисалында терең изилденген. «Байыркы Чыгыш» түшүнүгү чоң географиялык аймакты ээлеп, өзүнө Байыркы Египет, Байыркы Месопотамия, Байыркы Кытай, Байыркы Индия сыяктуу өлкөлөрдү өзүнө камтыйт. Байыркы Чыгыш өлкөлөрү дүйнөлүк маданияттын калыптанышына эбегейсиз зор салым кошкон. Бул мамлекеттердин укук тарыхын изилдөөнүн эң маанилүү аспектиси болуп кул ээлөөчүлүк коомдун укугу буюм катары эсептелген кулдардын социалдык теңсиздигин, эркин адамдардын сословиелик теңсиздиги менен тыгыз байланышта болгондугу менен мүнөздөлөт. Байыркы Чыгыштын укугу дин менен, диний мораль менен тыгыз байланышкан. Байыркы Чыгыштык мамлекеттердин укугунун негизги булагы болуп кылымдар бою калыптанып келген адат эсептелген. Ошондой эле, Байыркы Чыгыш аймактарында башка аймактарга караганда эртерээк отурукташкан дыйканчылык сугат системасы негизделген. Элдер салыштырмалуу туруктуу түшүм ала баштагантан жер иштетүү, товар алмашуу, соода - укук мамилелери, башка элдер менен байланыш түзүү бир топ эрте өнүккөн.

Ачык сөздөр: байыркы укук, цивилизация, Байыркы Чыгыш, Байыркы Египет, Байыркы Вавилон, укук эстеликтери, адат укугу

Правовые основы стран Древнего Востока (на примере Древнего Египта и Древнего Вавилона)

Legal framework of the countries of the Ancient East (on the example of Ancient Egypt and Ancient Babylon)

Аннотация

В представленной статье рассмотрены правовые нормы стран Древнего Востока, особенности правовой системы на примере Древнего Египта и Древнего Вавилона. Понятие «Древний Восток» занимает большую географическую территорию и включает в себя такие страны, как Древний Египет, Древняя Месопотамия, Древний Китай, Древняя Индия. Страны Древнего Востока внесли огромный вклад в формирование мировой культуры. Важнейший аспект изучения правовой истории этих государств состоит в том, что социальное неравенство рабов, которые рассматривались как правовой объект рабовладельческого общества, тесно связано с социальным неравенством свободных людей. Право древнего Востока тесно связано с религией и религиозной моралью. Основным источником права древневосточных государств был обычай, формировавшийся веками. Также на Ближнем Востоке ирригационные системы были созданы раньше, чем в других регионах оседлого земледелия. Земледелие, обмен товарами, торгово-правовые отношения, установление контактов с другими народами развивались гораздо раньше, поскольку люди стали получать относительно стабильные урожаи.

Ключевые слова: древнее право, цивилизация, Древний Восток, Древний Египет, Древний Вавилон, памятники права, обычное право

Abstract

The presented article examines the legal norms of the countries of the Ancient East, the features of the legal system using the example of Ancient Egypt and Ancient Babylon. The concept of "Ancient East" occupies a large geographical territory and includes such countries as Ancient Egypt, Ancient Mesopotamia, Ancient China, Ancient India. The countries of the Ancient East made a huge contribution to the formation of world culture. The most important aspect of studying the legal history of these states is that the social inequality of slaves, who were considered as a legal object of slave society, is closely related to the social inequality of free people. The law of the Ancient East is closely related to religion and religious morality. The main source of law in the ancient Eastern states was custom, which had been formed over the centuries. Also, in the Middle East, irrigation systems were created earlier than in other regions of settled agriculture. Agriculture, exchange of goods, trade and legal relations, the establishment of contacts with other peoples developed much earlier, since people began to receive relatively stable harvests.

Keywords: ancient law, civilization, Ancient East, Ancient Egypt, Ancient Babylon, legal monuments, customary law

Киришүү

Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укук тарыхы бир катар өзгөчөлүктөргө ээ. Алардын бири болуп өндүрүшү натуралдык мүнөздөгү бир коомдун (община) чегинде кол өнөрчүлүк менен дыйканчылык айкалышып, бирок ага карабай товар – акча укук мамилелери кеч өнүккөндүгү менен мүнөздөлөт. Чыгыш коомчулугунда жерге болгон жеке менчик укугунун өсүп-өркүндөшү узак убакытты өзүнө камтыган. Жерге ээлик кылууга эркин дыйкан, дыйкандардын коомчулугу, храмдар (чиркөөлөр) жана башкаруучусу аркылуу мамлекет укуктуу болгон. Коомдук жерлердин басымдуу бөлүгүн башкаруучулар менен храмдар ээлеп турушкан. Бул жерлерде падышалык – храмдык чарбалар өтө эле эрте түзүлүп, ал акырындап мамлекеттин менчигине өтө баштаган [4].

Байыркы Чыгыш өлкөлөрүндө таптардын уюшуу процесси социалдык ар турдүүлүктөн жана акырындап үч таптын пайда болушунан кабар берген. Алсак:

- кулдар табы;
- эркин майда өндүрүүчүлөрдүн табы;
- үстөмдүк кылуучулардын табы.

Андан сырткары дыйканчылыкта, ак сарайда иштеген жана кызмат өтөгөн аристократия, соттор, армиянын командалык курамы, дыйкан коомунун өз алдынча төбөлдөрүнүн да коомдо даражасына карата орду болгон. Бул таптардын ортосунда бири биринен так ажырата турган социалдык чектер болгон эмес. Мисалы, көз каранды калктын ар түрдүү категориялары жашап, алар эркин адамдар менен кулдардын ортосунда, эркин майда өндүрүшчүлөр менен үстөмдүк кылуучу таптын ортосунда болушкан жана ар түрдүү укук абалын ээлешкен [1].

Байыркы Чыгыш өлкөлөрүндө кулчулук турмуштун бардык тарабына зор таасирин тийгизип турган. Ал дыйкан коомчулугуна терең сиңип, коомдун психологиясын аныктаган коомдук жана үй-бүлөөлүк мамилелерди өркүндөткөн. Бирок ошону менен катар Чыгыш өлкөлөрүнүн ар биринде өзүнө тиешелүү айкын өзгөчөлүктөр да кездешкен. Мисалга алсак, Байыркы Вавилондо ири падышалык - храмдык чарба салыштырмалуу өзгөчөлөнгөн коомдук - жеке чарба менен бирге эриш-аркак жашаган. Бул жерде кулдардын жана өздөрүнүн коомдук участкаларынан ажырап калган көз каранды адамдардын эмгеги кеңири колдонулган. Ошону менен өнүккөн падышалык - храмдык чарба дыйкандарды салык жактан бир топ бошоткон. Кул ээлөөчүлүк коомдун өнүгүшүнүн өзгөчө жолу Байыркы Египетке тиешелүү. Ал эми Байыркы Индиядагы кул ээлөөчүлүктүн өзгөчө шарты жана адамдардын укуктук абалы Байыркы Индиялык коомдун төрт варнага бөлүнүшү менен мүнөздөлөт. Аларга:

- брахмандар;
- кшатрийлер;
- вайшилер;
- шудралар кирет.

Бул коомдогу адамдардын жиктелүүсү көптөгөн касталардын иерархиялык сословиялык бөлүнүшү менен тыгыз байланышкан. Бул жерде укуктук мамилелер сословиелик - варналык, касталык мамилелер менен жуурулушуп кеткендигин байкоого болот. Ошону менен бирге Индияда б.э.ч. I-миң жылдыктарда эле феодализмдин жана жеке укук мамилелеринин элементтери пайда боло баштаган. Мисалга алсак, арендалык мамилелер, жерди белеке берүү практикасы, брахмандардын жерди мурастоосу, менчик укук мамилелери ж.б. айтсак болот.

Кул ээлөөчүлүктүн өнүгүшүнүн өзгөчө картинасы Байыркы Кытайда байкалган. Бул жерде кул ээлиги менен катар башкаруучу байлар тарабынан коомдук (общиналык) - дыйкандарды эзүүнүн системасы эрте кылыптандыгы менен мүнөздөлөт. Бул система

адегенде коомдук талааларда иштеп берүү формасында, анан дыйкандардын участкаларынан алынган түшүмдүн бир бөлүгүн тартып алуу аркылуу рента - салыкты өндүрүү жолу менен ишке ашырылган.

Байыркы Чыгыш коомундагы саясий уюмдар да өзгөчө мүнөзгө ээ. Бул жерлерде мурасталуучу жана чексиз монархия түрүндө көбүнчө «чыгыш деспотиясы» калыптанган. Анда монарх өзү жеке мыйзам чыгаруучу жана жогорку сот катары чечим чыгаруу укугуна ээ болгон. Чыгыш деспотиясы - бул катуу полициялык режими аркылуу бийлик өзүнө тиешелүү бардык аймака катуу көзөмөл жүргүзгөн борборлоштурулган мамлекет. Байыркы Кытай жана Байыркы Египетте жогоруда биз айткан чыгыш деспотиясынын көпчүлүк элементтери байкалат. Кытайда император кудай катарында эсептелген. Ага «асмандын уулу» деген ысым ыйгарышып, ал ыйык адам катары анын өзгөчө ырым - жырымдары болгон. Демек, унификацияланган дүйнөлүк көз карашты калыптандырууга жана башкаруучу кудайды даңазалоого чакырган мамлекеттин идеологиялык функциясы алдыда турган. Байыркы Чыгыш коомунда башкаруунун республикалык формасы да кезешкен. Алсак, Финикиянын жана Месопотамиянын алгачкы шаар - мамлекеттеринде өкүм сүргөн. Алардын кээ бири олигархиялык республика болуп, анда бийлик тектин аристократиясына таандык болгон. Ал тургай Месопотамиянын жана Маурилердин мамлекеттеринде падышалык бийлик чексиз, мурасталуучу, мыйзам чыгаруучу, соттоочу функцияга ээ болгон эмес. Падыша жөн гана катардагы адам катары каралып, кудай катары ыйык саналбаган. Бардык башка мамлекеттер сыяктуу эле Байыркы Чыгыштык монархиялык жана республикалык мамлекеттер таптык үстөмдүк кылуунун жана эзүүнүн куралы катарында чыгып, көптөгөн чарбалык, аскердик, финансылык ж.б. функцияларды аткарган. Алардын жардамы менен үстөмдүк кылуучу тап өз элин жана башка элдерди талап - тоногон.

Чыгыш өлкөлөрүнүн укук тарыхына көз чаптырсак адаттагыдай эле мамлекет менен укук бирге калыптанган. Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укугунда бир катар жалпылыктар бар болуп, кул ээлөөчүлүк коомдун укугу буюм катары эсептелген кулдардын социалдык теңсиздигин, эркин адамдардын сословиелик теңсиздигин бекемдеген. Байыркы Чыгыштын укугу дин менен, диний мораль менен бекем байланышкан. Байыркы Чыгыш мамлекеттеринин укугунун негизги булагы болуп кылымдар бою калыптанып келген адат эсептелген. Адаттар коомдук эреже катары узак убакыттар бою ооз эки түрдө муундан-муунга өтүп келген. Жаңы таптык мүнөз менен толукталган, мамлекет тарабынан уруксат берилген жазуу жүзүндөгү укук нормалары (брахмандардын компиляциялары) пайда болгон учурдан кийин да, адат укуктун алгачкы эстелиги катары ордун жоготкон эмес. Укуктун алгачкы эстеликтери негизинен көбүрөөк тараган адаттарды, турукташкан сот практикасын сактаган. Алардын толук эместиги, бир катар институттар менен нормалардын толук иштелип чыкпагандыгы, күмөндүү мүнөздүүлүгү мына ушундан келип чыккан. Анткени укук нормасы жалпыланып абстракттуу түрдө берилбестен, конкреттүү окуяны мыйзам аркылуу туура чечүү түрүндө берилген. Укук нормаларында эски тектик түзүлүштүн нормалары да кенен чагылдырылган. Убакыттын өтүшү менен бул нормалар мүлктүүлөрдүн пайдасына кызмат кылып, кедейлердин укуктарын чектөө тарабына өзгөрүп кеткен. Жалпылап айтканда, Байыркы Чыгыштык укук коомдо патриархалдык чоң үй - бүлөөнүн калдыктарын бир топ даражада сактоо менен динди жогору туткандыгы менен айырмаланат. Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укуктук негиздерин, укуктук өзгөчөлүктөрүн изилдөөдө Байыркы Египет жана Байыркы Вавилон мамлекеттеринин орду чоң. Ошондуктан авторлор Байыркы Чыгыш

өлкөлөрүнүн укук тарыхын жана тажрыйбасын ачып берүүдө жогоруда аталган эки мамлекетке токтолууну туура көрүштү.

Байыркы Египет мамлекети.

Африканын түндүк-чыгышында Нил дарыясынын төмөнкү агымында жашаган Байыркы дүйнөнүн маанилүү цивилизациясынын тарыхый аймагынын жана маданиятынын аталышы. Байыркы Египетте ирригациялык курулуштарды салууга аскер туткунундагы кулдардын эмгегин кенен пайдаланган Нил суусунун өрөөнүндө калыптанган. Египетте таптык коом б.э.ч. 4-миң жылдыктын биринчи жарымында пайда болгон. Ал эми мамлекет болсо ошол миң жылдыктын экинчи жарымында түзүлгөн.

Байыркы Египеттин тарыхы бир катар мезгилдерге бөлүнөт:

- Алгачкы падышачылыктын мезгили (б.э.ч. 3100 - 2800- жылдар);
- Байыркы же эски падышачылыктын мезгили (б.э.ч. 2800 - 2100-жылдарга жакын);
- Ортоңку падышачылыктын мезгили (б.э.ч. 2250 - 2100 - жылдарга жакын);
- Жаңы падышачылыктын мезгили (б.э.ч. 1575 - 1087-жылдарга жакын);

Байыркы, Ортоңку жана Жаңы падышачылык мезгил аралыгы Египеттин чарбалык жана саясий жактан начарланышына алып келген. Жаңы падышачылыктын Египети - ал кошуна элдерди жеңип алган тарыхтагы биринчи дүйнөлүк держава болуп саналат. Анын курамына Сирия, Нубия, Ливия, Палестина ж.б. аймактар кирген. Жаңы падышачылыктын аягында Египеттин саясий күчү төмөндөйт. Ал жеңип алуучулардын олжосу, адегенде персиялыктардын, кийин римдиктердин олжосу болот.

Коомдук жана мамлекеттик түзүлүшү. Байыркы Египетте чарбалык жана коомдук негизги бөлүкчө айылдык коом (община) эсептелген. Анын ичинде коом ыдырап, айыл чарбасы ылдамдатылып, кошумча түшүмдөрдү адегенде коомдук төбөлдөр, андан кийин борборлоштурулган мамлекет ээлеген. Байыркы Египеттин социалдык курамы да миңдеген жылдардын ичинде түзүлүп кийин өзгөрүүгө дуушар болгон. Негизги таптардын түзүлүшү б.э.ч. 4-миң жылдыктардын аягында күчөгөн. Ошол мезгилде уруу - тектик аристократиядан, соттордон, бай коомдон турган үстөмдүк кылуучу социалдык катмар пайда болгон. Ал катмар улам барган сайын коомдогу дыйкандардын калың массаларынан бөлүнүп, акырындап татаал ирригациялык ситеманы башкаруу функциясын ишке ашырып, борборлоштурулган мамлекетти түзүүгө көмөктөшөт. Анын экономикалык жана саясий кубаттуулугу өсөт. Байыркы Падышачылыктын убагынан бери сакталган падышанын указдарында, храмдардын жана алар жайгашкан жердердин укуктары жана артыкчылык - жеңилдиктери, аристократияга жана храмдарга тартууланган жерлер жөнүндөгү күбөлүктөрдө көрсөтүлгөн.

Падышалык чарбаларда жана ак сөөк байлар менен чиркөөчүлүрдүн чарбаларында көз каранды эрксиз адамдардын ар түрдүү категориялары: аскер туткундарынан кулдар, тектештер, «падышанын малайлары» эмгектенишкен. Египетте кулдарды сатышкан, са- тып алышкан, мураска беришкен, белеке тартуулашкан, кээде жерге отургузуп, мүлк берип, түшүмүнүн жарымын алышкан. Ошондой эле карызданган египеттиктер өзүн өзү кулдукка саткан, кылмышкерлерди кулга айлантуу да практикаланган.

Байыркы Египетте Фараондун бийлиги мурасталган. Фараон эң жогорку диний кызматкер жана кудай деп эсептелинген. Мамлекеттеги түшүм, адилеттүүлүк, коопсуздук, мамлекеттин келечегинин баары падышага тиешелүү болот деп эсептешкен. Падышанын дарегине карата айтылган ар кандай сөздөр, бийлигине болгон социалдык каршылык динге каршы жасалган кылмыш катары каралган. Фараон мамлекеттик бийликтин жогорку алып жүрүүчүсү катары мамлекеттин жер фондусуна укугу чексиз болгон. Мамлекеттик кулдар

менен бирге жерди байларга, чиновниктерге, сотторго, усталарга ж.б. адамдарга белеке берүүгө укуктуу болгон. Фараон борборлоштурулган административтик аппаратты жетектеп, бардык жогорку чиновниктерди дайындаган. Кол алдындагы кызматкерлерге жерди белеке тартуулаган жана өзү каалаган титулдарды ыйгарган. Чиновниктер бир эле учурда чарбалык, диний, аскердик, сот ишмердигин жүргүзө алышкан. Байыркы Египетте укуктун булагы адат болуп саналган [2].

Жергиликтүү башкаруу. Оокат - жайлуу дыйкандардын өкүлдөрүнөн турган коомдук (общиналык) кеңештер жер-жерлердеги чарбалардын жана администрациянын органдары болушкан. Алар жер берүү актысын катташкан, жасалма сугат тармагын байланыштуу иштери көзчмөлгө алышкан. Аймактагы дыйканчылыктын өнүгүшүнө күз салып турушкан. Ортоңку падышачылыкта борбордук аппараттын күч алышына байланыштуу общиналык кеңештер да, чоң эмес мамлекеттердин өкүлдөрү - монархчылар да өз алдынчалыгын жоготушкан. Жаңы падышачылыкта өлкө областарга жана эки чоң округга - Түштүк жана Түндүк Египетке бөлүнгөн. Бул аймактарды падыша дайындаган чиновниктер башкарган.

Армия. Байыркы Египетте туруктуу армия болгон эмес. Армия согуш операциясын жүргүзүү, кулдарды, башка мулктү басып алуу учурунда гана ыктыярдуу адамдардан куралган. Мындай согуштук жүрүштөргө катышуу пайдалуу иш болгон. Даярдалган офицерлер болгон эмес. Тышкы сооданын өнүгүшү, мамлекеттин чек араларынын кеңейиши, чек аралык чептерди, таяныч пункттарын, флотту курууну, ошону менен бирге туруктуу армияны түзүүнү талап кылган. Атайын аскердик ведомство - «курал жарак үйү» Египетте эн эле эрте түзүлүп, ал армияны куралдандырууну, чептерди курууну башкарган. Өзгөчө каармандыгы жана сиңирген эмгеги үчүн жоокерлер жер участкалары менен, кулдар менен, мал менен сыйланышкан. Египетте кадрдык офицерлер, падышанын жеке башын сактоочу гвардия эрте түзүлгөн. Жаш падышачылыкта активтүү тышкы саясатка байланыштуу согушка жөндөмдүү чоң армия түзүлөт. Жоокерлерди атайын аскердик окуулардан жана машыгуулардан өткөрүшүп, атчандар жана жөөлөр менен катар согуш дөңгөлөктөрү да түзүлөт. Армия адегенде полициялык функцияларды да аткарган. Жаңы падышачылыктын мезгилинде ал функцияны атайын полициялык отряддар аткарып калышкан.

Сот иштери. Египет коомунун өнүгүүсүнүн бардык мезгилдеринде сот администрациядан бөлүнгөн эмес. Байыркы падышачылыкта жергиликтүү соттун функциялары негизинен өзүн-өзү башкаруунун коомдук органдарында топтоштурулган. Алар жер, суу талаш - тартыштарын, үй - бүлөө жана мурастоо мамилелерин карашкан. Номдордо падышанын соттору болуп «кудай чындыгынын соттору» деген наам алып жүрүүчү монархчалар эсептелген. Падышалык соттордун ишмердигинин үстүнөн жогорку көзөмөлдүктү фараондун өзү жүргүзгөн. Фараон мамлекеттик кылмыштар менен өзүнө байланышкан жашыруун иштерди текшерип үчүн ишенимдүү адамдарынан турган өзгөчө кырдаалдык сот коллегиясын дайындай алган. Белгилүү сот функцияларын храмдар да аткарып, зор диний авторитетке ээ болгон. Бул кудайдын атынан сүйлөгөн соттун чечимин падышалык чиновниктер да талашка сала алган эмес. Жалпылап айтканда, Байыркы Египет мамлекетин фараонсуз элестетүү мүмкүн эмес. Мамлекеттик бийлик Байыркы Египетте бюрократиянын өнүгүшү менен бирге өнүккөн. Байыркы Египеттин мамлекеттик аппаратынын өзгөчөлүктөрү жана анын ички түзүлүшү мындан ары да изилденүүгө тийиш.

Байыркы Вавилон.

Байыркы Жакынкы Чыгыштагы ири шаар (биздин заманга чейинки 3-миң жылдыктын экинчи жарымы биздин заманга чейинки 4-кылым). Месопотамияда Евфрат дарыясынын

жээгинен орун алган. Б.э.ч. 2-миңинчи жылдарда Байыркы Вавилон мамлекетинин пайда болушунан мурда Месопотамияда таптык коомдун жана мамлекеттин калыптанышынын узакка созулган тарыхы болгон. Бул жерде 4-миң жылдыкта эле ирригациялык иштерди жүргүзүү менен байланышкан дыйканчылык гүлдөп өнүгө баштаган. Бул жерде биринчи шаар - мамлекеттер жер ээлери туруктуу жашаган жерлеринде б.э.ч. 4-миң жылдыктын аягында жана 3-миңинчи жылдыктын башында эле пайда боло баштаган. Шаарларда башкаруунун жөнөкөй аппараты түзүлүп, ал сугат жерди эсепке алуу, чиркөөлөрдүн чарбасы, ырым - жырым, коомдук иштер менен алектенген жана акырындап жаңы функциялары бар мамлекеттик аппаратка айланган. Таптык ажырым Кош өзөндүн жээгинде жашаган шумерлер менен аккад урууларында алгачкылардан болуп пайда болгон. Алар Түштүктө Шумер, Түндүктө Аккад деп Кош өзөндүн эки бөлүгүн ээлешкен. Шумер цивилизациясынын биринчи борбору Урук болгон. Шаарлардын эң байыркысы Аккад, ал Евфраттын оң жээгине жайгашкан. Өлкөнүн тарыхында Байыркы Вавилондук падышалардын ору чоң. Алсак, Хаммурапи падышанын учурунда (б.э.ч. 1792-1750-жылдар) аябай гүлдөгөн. Анын чек аралары Персия булуңунан Сирияга чейинки аймакты кучагына алган.

Калктын укуктук абалы. Вавилондун социалдык курамы өтө татаалдыгы менен айырмаланган. Анын себеби Байыркы Вавилондун экономикасынын көп кырдуулугунда жана товар-акча мамилелеринин башка элге салыштырмалуу жогорку деңгээлде өнүккөндүгүнө байланыштуу. Коомдук турмушта кулчулук өз таасирин социалдык мамилелерге, идеологияга, психологияга жана укукка тийгизген. Ошону менен бирге кулдун эмгеги өндүрүштүн басымдуу тармагында пайдаланылган. Жаңы Вавилондук падышачылыкта кул көбүнчө жерди ижарага алып турган. Кээ бир кулдар эркин адамдар сыяктуу өздөрүнүн чарбасын жүргүзүшкөн.

Вавилон коомчулугунда обочолонгон эки топ болгон: авилумдар (жогорку абалды ээлешкен) жана мушкенумдар (падышага кызмат кылып, артыкча коргонуу укугуна ээ болушкан). Эзүүчүлөрдүн катарына падышанын жана храмдардын чиновниктери, соодагерлер, сүткорлор кирген.

Хаммурапинин мыйзамы – Байыркы Вавилон коомундагы көптөгөн укуктук маселелерди камтыган байыркы укук эстеликтеринин бири катары белгилүү. Хаммурапи падышанын мыйзамдары - Байыркы Вавилондук укуктун маанилүү эстелиги болуп саналат. Хаммурапи падышанын мыйзамдары Байыркы Вавилондун укук турмушунун негизин түзүп, бул мыйзамдар адат укугунун нормаларын, сот практикасын жана императордун указдарынын тикеден-тике жазмасы болуп саналат. Хаммурапинин мыйзамдары тарыхта биринчи укуктук документ, анда сословиелик - таптык бөлүнүштөр, жеке менчикке кол салгандын каардуу жазаланышы, кулдарга кол салуучулук ыраттуу чагылдырылган. Ошондой эле, кул кожоюнун менчиги катары саналып, аны уурдоо жана качкан кулду жашыруу өлүм менен жазаланган. Мыйзамдардын кириш сөзүндө падышаны «Кудайдан корккон даңктуу өз калкы үчүн, өлкөнүн биримдиги үчүн камкор падыша» катарында даңазаланат. Мыйзамдардын жоболору падышалык - храмдык мамилелерди, территориясында жасалган кылмыш үчүн обцинанын коллективтүү жоопкерчилигин, уруу - тектик түзүлүштүн адаттарын укук жагынан бекемдеп жөнгө салган. Укуктун Байыркы Чыгыштык башка эстеликтериндей эле Хаммурапинин мыйзамдарында кылмыш-жаза укугунун нормалары процессуалдык нормалар менен алмашып, мүлктүк мамилелерди жөндөйт. Мыйзамдар дин, диний ырым-жырымдар менен тыгыз байланышта болгон. Кылмыштын эң оору диний ырым - жырымдарга мүнөздүү укук бузуулар, жергиликтүү кудайларга ишенбегендик менен чын ыкластан эмес мамиле жасоо,

антты бузуу кылмышы, жалган күнөө коюу, уурулук, тоноо, ата-энелерге жана улууларга урмат-сый кылбай мамиле жасоо, ойноштук кылуу ж.б. кылмыштар болгон. Күнөөдөн кылмыштан кутулуу үчүн жазалоонун өзгөчө ырым-жырымын гана кылбастан, сөзсүз түрдө чын дилден өкүнүү да чоң мааниге ээ болгон. Вавилондук сот адилеттигинде диний ант берүү чоң роль ойногон. Жалган күбө болуу, жалган жеринен айып кою менен катар ант берүү кылмышына мыйзамдардын биринчи беренелери кокусунан арналган эмес. Себеби алар өзгөчө күнөлүү жана оор кылымыш катары эсептелген. Хаммурапинин мыйзамдарына укук техникасынын эң эле жөнөкөйлүгү укук нормаларынын формалдуулугу, ырым-жырымдар менен, каймана маанидеги процедура (тартип) менен тыгыз байланыштуулука мүнөздүү болгон. Мисалы, жерди жана кулду бирөөгө берүүдө сөзсүз түрдө кат жүзүндө келишим түзүү жана күбөлөрдүн көзүнчө жүргүзүү талап кылынган. Хаммурапинин мыйзамдарында жалпы эле Байыркы Чыгыштык нормаларга мүнөздүү болгон бир катар нормалар да каралган. Мисалы, чарбалык иштерге мамлекеттин түздөн-түз кийлигишүүсү, врачтардын, курулушчулардын, корабль куруучулардын эмгек акыларынын өлчөмүн бекитүү, кол өнөрчүнү, малды жана кемени жалдаганда төлөнүүчү акынын өлчөмү, сүткорлордун проценттик акыларынын, эгинге коюлуучу баалардын денгээли жөнүндө нормалар ж.б. кездешет.

Мүлктүк мамилелер. Байыркы Вавилондун укук булактары көрсөткөндөй падыша, храмдар, жеке адамдар жерге ээлик кылууга укуктуу болушкан. Падыша менен храмдын менчик жерлери адамдардын ар түрдүү категорияларына: жоокерлерге, сотторго, соодагерлерге берилген. Хаммурапинин мыйзамынын бир тобу атайын келишимдерге арналган. Барымтага жерди эле эмес, өз үй - бүлөөсүнүн мүчөлөрүн да берүүгө уруксат берилген. Керт башын, мүлкүн, жерин убактылуу пайдаланууга берүү келишимдери өтө эле оор мүнөздө болгон. Жерди ижарага алган адам түшүмдүн үчтөн эки белүгүн ижара акысына төлөбөстөн, жерди жакшыртылган түрүндө кайрып берүүгө милдеттүү болгон. Жеке адамды жалдаганда врачтар менен айыл чарба кызматкерлеринин жана алар менен кулдардын ортосунда акы төлөөнүн чоң айрымалары болгон: айыл чарба кызматкерлерине врачтарга караганда эки эсе, кулдарга караганда беш эсе кымбат төлөшкөн. Жерди иштетүүчү жалданма жумушчунун шарттары да оор болгон. Айдоо жерлерде эгин өстүрбөгөн, дандын тукумун уурдаган, кожоюндун малын алсыраткан жалданма кызматчы дан эгин да төлөп, үстөк да тарткан, үстөктү төлөбөй кою өлүм жазасына тартылган, анын эки бутун эки азоо байталдын куйругуна байлап өлтүрүшкөн. Тапшырма берүү, сактоо жана жолдошчулук келишимдери соода тармагында кат жүзүндө түзүлгөн, аны бузгандыгы үчүн эки тарап тең үстөк төлөм төлөө менен кутулушкан.

Никелешүү жана үй - бүлөөлүк мамилелер. Үй-бүлөөлүк укук мамилелерин жөнгө салуу Байыркы Вавилондо патриархалдык мүнөздө болгон. Бирок Байыркы Вавилондук аялды толук бойдон укуксуз деп айтууга болбойт. Себеби ал күбө боло алган, күйөөсүнүн же уулунун көзүнчө келишим түзө алган, үй-бүлөөлүк мамилелерге кулдар да аралаша алышкан. Мисалы, аялы баласыз болсо, тукум күндөн алынган. Эркин адамга бала төрөп берген күң күмүшкө сатылбаган, ээси өлгөн соң эркиндикке чыгарылган. Нике келишим менен бекемделген, келишимди күйөө менен келиндин атасы экөө түзүшкөн. Кээ бирде күйөөнүн кулчулук абалы да никеге тоскоол боло албаган. Никенин эң эле кеңири тараган шарттарынын бири сатык баасы (тархатум - калың) болгон, аны күйөө колуктусунун үй-бүлөөсүнө жумушчу күчүн жоготкондугу үчүн ордун толуктоо иретинде төлөгөн. Адегенде задаток (библиум) төлөнүп берилген. Никелешүү келишими күйөө тарабынан бузулса ал задатканы да, сатык баасын

(берген калыңын) да жоготууга алып келген. Нике аялдар үчүн гана моногамдуу болгон. Күйөөсү болсо күнү менен, же башка аял менен жашоого, андан балалуу болууга, баласын асырап алууга укуктуу болгон [3]. Патриархалдык мамилелер эри менен аялын гана эмес, атасы менен балдарын да байланыштырган. Атасы балдарынын үстүнөн өмүр жана өлүм укугун билбеген. Бирок оор карызына берүүгө, кызын күчкө салып адамга эрге берүүгө, оор күнөөсү үчүн уулун мураскорлуктан же мураска алуучу үлүшүнөн ажыратууга укуктуу болгон. Бул жагдай Вавилондо осуят боюнча мурастоонун укуктук институту пайда боло баштаганын айгинелейт. Жалпы эреже болуп үй-бүлөөнүн чегинде мыйзам боюнча мурастоо эсептелген. Эркек балдары атасынан калган мүлктү тең бөлүштүрүп, өз үлүштөрүн мураска алышкан, кыздары сеп алышкан. Эгер балдары ар башка энелерден же күндөрдөн туулуп, бирок атасы тарабынан моюнга алынган болсо бардыгы мурастоо укуктарында тендештирилген.

Коомдук жана мамлекеттик түзүлүш. Вавилондо мамлекеттик уюмдун башаты болуп мамлекет - шаарлар эсептелген. Алардын башында падыша өзү туруп, падыша «текти башкаруучу», «храмды түптөөчү» деп аталган. Шаарларда коомчулуктун (общинанын) чогулушу, аксакалдардын кеңештери өткөрүлгөн. Анда башчыны шайлоо менен бирге укуктарын да аныкташкан. Коомдук чогулуштар мыйзамдарды кабыл алышкан. Ал мыйзамда финансы, сот, коомдук тартипке байланыштуу нормаларды иштеп чыгышкан. Падышалык бийлик Байыркы Вавилондук падышачылыкта борборлуштуруунун бийик даражасына жеткен.

Сот түзүлүшү. Хаммурапиге чейинки мезгилде коомдук, храмдык соттор, алардын кеңештери жана чогулуштары иштеген. Хаммурапи падышалык адамдардын ишин караган жана падышалык сотторду киргизген. Бул жерде сот инстанциясы такыр эле болгон эмес. Падышанын соттору менен катар полициянын, сот аткаруучуларынын, секретарлардын, храмдардын да соттору болгон. Алар коомдук маселелерди чечүүдө маанилүү роль ойногон.

Жыйынтык

Жалпылап айтканда, Чыгыш өлкөлөрүнүн укук тарыхына көз чаптырсак мамлекет менен укук бирге калыптанган. Байыркы Чыгыш өлкөлөрүнүн укугунда бир катар жалпылыктар бар болуп, кул ээлөөчүлүк коомдун укугу буюм катары эсептелген кулдардын социалдык теңсиздигин, эркин адамдардын сословиелик теңсиздигин бекемдеген. Байыркы Чыгыштын укугу дин менен, диний мораль менен бекем байланышкан. Байыркы Чыгыш мамлекеттеринин укугунун негизги булагы болуп кылымдар бою калыптанып келген адат эсептелген.

Колдонулган адабияттар

1. Керимбаев М.К. Чет өлкөлөрдүн мамлекети менен укугунун тарыхы. – Бишкек. 2006.
2. Интернет ресурс: <https://naukaru.ru/ru/nauka/article/38787/view>
3. Саггс Г.С. Величие Вавилона. История древней цивилизации Междуречья / пер. с англ. Л.А.Игоревского. Москва 2012. 464 с.
4. Зууридинов, Ө. Фараон менен Муса пайгамбардын байланышына салыштырма анализ / Ө. Зууридинов // Вестник Ошского государственного университета. – 2024. – No. 3. – P. 145-158. – DOI 10.52754/16948610_2024_3_13. – EDN NTCWMF.